

ความสัมพันธ์ระหว่างความทุกข์ อคติและอนัตตา

ในบทที่ 3 เราได้ทราบแล้วว่า อคติหรือโซล (Sou1) นั้นไม่ได้มีอยู่จริงโดยปรมาตม ความมีอยู่ของมันขึ้นอยู่กับความยึดถือหรือการบัญญัติของมนุษย์ และสิ่งที่เลวร้ายยิ่งขึ้นไปก็คือว่า เมื่อมนุษย์สร้างมันขึ้นมาแล้ว มันก็จะเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อความทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่มนุษย์อยู่ทั่วไป นอกจากนั้นเรายังได้ทราบว่อนัตตา คือความไม่มีตัวตนหรือโซลนั้น ช่วยเหลือสิ่งทั้งหลายดำเนินไปตามเหตุปัจจัยได้ ภาย เหตุผลที่ว่าถ้ามีอะไรสักอย่างที่ตั้งอยู่ในท่ามกลางที่ไม่เที่ยง สิ่งที่ไม่เที่ยงที่ยังคง หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปก็จะเป็นไปไม่ได้ ความหมายของอนัตตาใน ความหมายนี้มีความมุ่งหมายเพียงให้เราเข้าใจความเป็นไปของสิ่งที่เป็นสังขารธรรม เท่านั้น การที่มนุษย์จะพ้นทุกข์หรือไม่พ้นทุกข์ไม่ขึ้นอยู่กับว่าสิ่งทั้งหลายในโลกมี ลักษณะเช่นใด แต่ขึ้นอยู่กับว่าเมื่อมนุษย์ว่าโลกมีลักษณะเช่นใดแล้วมนุษย์มีปฏิกิริยา ต่อสิ่งนั้นในลักษณะเช่นใด เช่นมนุษย์ว่า "ทุกสิ่ง (รวมทั้งมนุษย์ด้วย) มีอยู่ในรูป กระแสหรือมีอยู่โดยความสัมพันธ์กัน เพราะสิ่งทั้งหลาย (รวมทั้งมนุษย์ด้วย) ไม่มีตัวตน หรือโซล" แต่ดาทั้งที่รู้ว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตน เปลี่ยนแปลงตลอดทั้งตัวมนุษย์เอง ก็ไม่มีตัวตนและก็เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด เช่นนั้นแล้วมนุษย์ยังมีความยึดถือโดยการแสวงหา ความเป็นเจ้าของครอบครองสิ่งเหล่านั้นอยู่ มนุษย์ก็ยังจะต้องมีความทุกข์อยู่ทั่วไป ไหนจะต้องมีทุกข์ตามสภาวะของชั้น 5 ไหนจะต้องมีทุกข์ตามสภาวะของสิ่งที่ตนยึด ซึ่งสิ่งเหล่านั้นตัวมันเองก็มีทุกข์คือความทรงตัวอยู่ไม่ไกล เมื่อมนุษย์ยึดถือมัน ความ ทุกข์ตามสภาวะของมันก็จะสะท้อนไปถึงความรู้สึกของมนุษย์ถืออีกด้วย แต่ถามมนุษย์ ว่า "สิ่งทั้งหลายมีอยู่ในรูปกระแสหรือในรูปกระบวนการ (Process) แล้ว มนุษย์ไม่ยึดถือเอาสิ่งเหล่านั้นมาครอบครอง ไม่บัญญัติสิ่งนั้น ไม่ให้ความสำคัญแก่สิ่ง เหล่านั้น เมื่อนั้นมนุษย์จึงจะพ้นจากความทุกข์ได้ มีแต่กระบวนการของทุกข์ตาม เบื้องชั้น โดยไม่มีผู้รับทุกข์

ความทุกข์คืออะไร

มนุษย์คือ นามรูปหรือ เบื้องจันท์ที่มีความรู้สึก (consciousness) เนื่องจากมนุษย์ เป็นอุปาทินนสังขาร คือสังขารมีใจครองมีความรู้สึกนึกคิด ความรู้สึกนี้ เกิดขึ้นโดยไม่ปราศจากอสังขารที่เที่ยงแท้หรือมาเป็นตัว เชื่อมโยง ความรู้สึก เป็นเพียงกระบวนการที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งตัวความรู้สึกนี้โดยตัวมันเอง ก็เป็นทุกข์ตามลักษณะของไตรลักษณ์ คือมันทรงตัวอยู่ไม่ได้ แล้วยังมีความรู้สึกเป็นทุกข์เพิ่มขึ้นอีก ถ้าความรู้สึกทุกชั้นนี้เกิดขึ้นโดยมีความยึดมั่นว่าเป็นตัวตน ไม่ว่าจะยึดมั่น เบื้องจันท์เองหรือจะยึดมั่นสิ่งที่ตนเองไปสัมพันธ์ เพราะฉะนั้นปัญหาเรื่องความทุกข์ เป็นปัญหาหลักของชีวิตมนุษย์และ เป็นจุดกำเนิดของลัทธิศาสนาและปรัชญาแทบทุกระบบ พุทธปรัชญามีข้อสมมติฐาน เบื้องต้นว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ การแสวงหาโมกชธรรมของ พระพุทธองค์ก็เพื่อทรงปลดปล่อยความทุกข์ของชีวิตนี้ ในอรรถกถาปมาสูตร พระพุทธองค์ ก็ทรงยืนยันจุดยืนนี้ว่า " . . . ภิกษุทั้งหลาย เรายอมบัญญัติทุกข์และความดับทุกข์¹ นอกจากนี้ในอรรถกถาพิสสุตตนิเทศที่ 15 นางวชิราภิกษุณีโคปฏิสรรคความจริงขึ้นสมมติ แล้วได้ยืนยันความจริงขึ้นปรมาถว่า " . . . ก็ทุกข์เท่านั้นยอมเกิด ทุกข์เท่านั้นยอม ตั้งอยู่และแปร เปลี่ยนไป นอกจากทุกข์แล้วไม่มีอะไร เกิด นอกจากทุกข์แล้วไม่มีอะไรดับ . . .² ข้อความที่ยืนยันความสำคัญของความทุกข์เช่นนี้ทำให้มีบางคน ถึงกับสรุปว่าพุทธปรัชญามีโลกทัศน์ในมุมลบ แต่ความจริงแล้วพุทธปรัชญามีโลกทัศน์ อยู่หลายระดับ ในระดับสมมติพุทธปรัชญาถือว่ามนุษย์ก็สามารถมีสุขมีทุกข์ เจือปนคละเคลากันไป ถ้าไม่อย่างนั้นมนุษย์คงไม่ยินดีผูกพันอยู่กับรูปร่างหรือความรู้สึกของตน แต่ถาในระดับปรมาถแล้วพุทธปรัชญาก็ยอมรับว่ามีแต่ทุกข์ที่เกิดและดับ เพราะสุขเวทนา (ความรู้สึกเป็นสุข) ก็เป็นความรู้สึกเพลินของราคะ ทุกขเวทนา (ความรู้สึกคับแค้น) เป็นความรู้สึกเพลินของโทสะหรือโอธะ อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกเฉย ๆ) ก็ เป็นความรู้สึกเพลินของโมหะ³ รวมความแล้วว่าความรู้สึกในระดับโลกียะ เป็นความ

¹ม. ม. 12/286

²ช. ม. 29/865

³พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจจสมุปปาทคืออะไร? (กรุงเทพฯ: ธรรมบุชา,

รู้สึกที่เจือปนด้วยกิเลสทั้งสิ้น เพราะสิ่งที่เป็นสังขธรรม (ซึ่งรวมทั้งมนุษย์ด้วย) ไม่ว่าจะ เป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วย เหตุปัจจัยตามสภาวะของมันหรือจะเป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วยกิเลส สังขธรรมทั้งหมดนั้นล้วนแล้วแต่ตกอยู่ภายใต้ลักษณะแห่งความไม่เที่ยง เป็นทุกข์แปร เปลี่ยนไปตลอดเวลา แต่ถึงกระนั้นพุทธปรัชญาก็ยังยืนยันว่า นิพพานอัน เป็นส่วนจุดหมายสูงสุด และเป็นอสังขธรรม (คือภาวะที่ไม่มีอะไรปรุงแต่ง) นั้น เป็นบรมสุข⁴ การยืนยันเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าพุทธปรัชญามีไคมอง โลกในแง่ลบ อย่างเดียว

ความทุกข์ทางใจของมนุษย์นั้น คือภาวะทางจิตที่ถูกบีบคั้น ชักแย้ง กัดกิน มีความบกพร่องไม่สมบูรณ์ในตัว ภาวะเช่นนี้เป็นผลมาจากการยึดถือที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกิเลส คือความโลภ ความโกรธ ความหลง กิเลสเหล่านี้เป็นเหตุให้มนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งที่ตนเองประสบเกิดจากความ เป็นจริงของมัน เมื่อมนุษย์มีความยึดถือที่ผิดไปจากสภาวะความเป็นจริง เสียแล้ว อะไรก็ตามที่มนุษย์ไปสัมผัสก็ล้วนแล้วแต่จะก่อให้เกิดความทุกข์แก่มนุษย์ทั้งสิ้นในหลักอริยสัจ 4 ไคสรุปความทุกข์ไว้ว่า ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไขก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ การประสบสิ่งที่ไม่ชอบก็เป็นทุกข์ การประสบสิ่งที่ชอบก็เป็นทุกข์ การหวังสิ่งใดแล้วไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ โดยสรุปแล้วความทุกข์ก็คือ อุปาทานขันธ 5

ความทุกข์ในหลักอริยสัจ 4 นี้เป็นความทุกข์ที่มนุษย์สามารถปลดปล่อยได้ เพราะความทุกข์ในอริยสัจ 4 เป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นด้วยเงื่อนไข และ เงื่อนไขในที่นี้ก็คือกิเลสซึ่งข้อมจิตของมนุษย์ให้เกิดการยึดถือ เมื่อมนุษย์ถูกกิเลสข้อมใจให้ยึดถือเสียแล้ว อะไรก็ตามที่ปรากฏเฉพาะหน้าก็เป็นเงื่อนไขให้เกิดความทุกข์แก่มนุษย์ทั้งสิ้นไม่ว่าจะเป็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นต้น ซึ่งความจริงแล้วความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นคณันั้น โดยสภาวะของตัวมันเองไม่ได้มีความทุกข์ทางใจ มันจะมีก็เพียงความทุกข์ในความหมายว่า สภาพที่คงเดิมหรือทรงตัวอยู่ไม่ได้ (คือทุกข์ในไตรลักษณ์) เท่านั้น ขอยืนยันประเด็นนี้เราจะเห็นได้จาก การ เสวย เวทนาของพระอรหันต์ซึ่งพุทธปรัชญาถือว่า พระอรหันต์ยังต้อง เสวย เวทนาทางกาย แต่ไม่เสวยเวทนาทางใจ⁵ กล่าวคือพระอรหันต์ยังมีทุกข์ทางกายภาพ

⁴ พ. ธ. 25/25

⁵ ส. สพ. 18/371

อยู่แต่ไม่มีความทุกข์ทางใจ ข้อยืนยันนี้ทำให้เราเห็นว่าความทุกข์ที่มนุษย์สามารถ
 คับคือนั้น คือความทุกข์ทางใจ และความทุกข์ในอริยสัจ 4 นี้คือความทุกข์ที่มนุษย์สามารถ
 คับได้ เพราะฉะนั้นความทุกข์ในอริยสัจ 4 นี้จึงเป็นเรื่องของความทุกข์ทางใจโดย
 ตรง แต่ที่พุทธปรัชญาอธิบายว่า ความเกิดเป็นต้นเป็นทุกข์นั้น หมายความว่า เมื่อ
 มนุษย์มีความยึดถือควยอำนาจกิเลสเสียแล้ว อะไรที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นความ
 เกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ล้วนแล้วแต่เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ทางใจ
 ทั้งสิ้น ฉะนั้น พึงทราบในที่นี้ก่อนว่าความทุกข์ในหลักอริยสัจ 4 หมายเอาความทุกข์
 ทางใจ ที่เป็นความรู้สึกสับสนเนื่องมาจากอุปาทานฉันท 5 ส่วนฉันท 5 ล้วน ๆ ที่
 ปราศจากการยึดถือของมนุษย์นั้นมันก็ยังไปทุกข์ไปตามสภาวะของมันตามหลักไตรลักษณ์
 ของฉันท 5 ล้วน ๆ นั่นก็จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ไปอย่างไม่ยึดถือเป็นไปตามก
 ระเบยวการของมัน ฉันท 5 ล้วน ๆ นั่นก็จะดำเนินไปอย่างสงบ

ความยึดถือกับความทุกข์

ธรรมชาติของโลกและธรรมชาติของมนุษย์คกอยู่ภายใต้ลักษณะแห่งความ
 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวคนที่ เป็นแก่นหรือสาระ แคมมนุษย์ก็ยังพยายามสร้างหรือ
 ปรุงแต่งโลก รวมทั้งปรุงแต่งธรรมชาติของมนุษย์ควย โลกและมนุษย์จึงเกิดขึ้น
 มาซ้อนกัน มีทั้งโลกและมนุษย์ตามธรรมชาติ และมีทั้งโลกและมนุษย์ในความคิด
 (ที่คิดปรุงแต่ง) ของมนุษย์ ความคิดปรุงแต่งของมนุษย์นี้เป็นเหตุปัจจัยอย่างหนึ่งที่
 ทำให้เกิดภาพลวงตา ที่กล่าวว่าเป็นภาพลวงตานั้น เพราะความคิดปรุงแต่งของมนุษย์
 นี้เกิดความไม่รูความเป็นจริงของโลกและของธรรมชาติแห่งตัวมนุษย์เอง ภาพลวงตา
 นี้จะไม่เกิดขึ้นจากมนุษย์อยู่ความจริง แต่เนื่องจากกิเลสอาสวะที่ย้อมใจมนุษย์ซึ่งมี
 รากฐานมาจากอวิชชา คือความไม่รูตามความเป็นจริง มนุษย์จึงเห็นสิ่งธรรมชาติ
 นั้นในลักษณะที่ตรงกันข้าม เช่น เห็นธรรมชาติของตัวมนุษย์เองว่าเป็นสิ่งที่เที่ยงและ
 เป็นตัวคนที่เที่ยงแท้ถาวร เกิดความยึดถือเอาเป็นตัวฉัน ของฉันขึ้นมา พระพุทธองค์
 ทรงอธิบายว่าฉันทที่เกิดจากการยึดถือนั้นเกิดขึ้นเพราะอาสวะ⁶ คือกิเลสที่มอมจิก

⁶ ส. ข. 17/96

หรือยอมจิติให้อยากยักคิต เนื่องจากไกรับความสุข⁷ หรือความพอใจย่อย ๆ จนกลายเป็นความเคยชินและผูกพันกับขันธ 5 อันเป็นธรรมชาติของคน ในเขมกสูตร⁸ ไคอธิบายว่า"ตัวคน"นี้เกิดขึ้นจากความยึดถือขันธ 5 และความยึดถือนี้จะเกิดขึ้นไคก็ต่อเมื่อขันธทั้ง 5 ซึ่ง เป็นที่ตั้งหรือที่เกิดอุปาทานนั้นมีพร้อม เพราะมนุษย์ไม่สามารถจะรับรู้อะไรไคตามีเพียงขันธไคขันธหนึ่ง

อุปาทานขันธ 5 บางครั้งพระพุทธเจ้าก็เรียกว่า สักกายะ⁹ ซึ่งแปลว่า "ตัวฉัน" ฉะนั้นในหลักอริยสัจฉาเราแทนคำว่าอุปาทานขันธซึ่งก็คือทุกข์ด้วยคำว่า"ตัวฉัน"เราอาจกล่าวไคว่าเป็นหลักที่ว่าด้วยตัวฉัน สาเหตุของตัวฉัน ความคับตัวฉัน และวิถีทางไปสู่ความคับตัวฉัน "ตัวฉัน" ในที่นี้หมายถึงความยึดถือว่าตนเองมีปัจเจกภาพเฉพาะตัวซึ่งแยกไคจากคนอื่น

ในอรรถกถา¹⁰ไคเทียบระดับความยึดถือกับกิเลสคือ คันทา มานะ และ ทิฎฐิ ซึ่งพอสรุปเทียบไคดังนี้

1. คันทา = เอก มม
2. มานะ = เอโสหมสุมิ
3. ทิฎฐิ = เอโส เม อตุคา

แปลว่า

1. ความอยาก = นี้ของฉัน
2. ความถือตัว = นี้ฉันนะ
3. ความเห็น = นี้อัตตาของฉัน

ขอความ 3 บรรทัดนี้ฉาเราสังเกตการใช้ภาษาแล้ว จะเห็นไคว่าพระพุทธปรัชญาขยับจากการใช้ อตุค ศัพท์ซึ่งแปลว่า อัตตาหรือตัวคน แล้วมาใช้ อมูห ศัพท์ซึ่งแปลว่า ฉัน เช่น มม (ของฉัน) อหิ (ฉัน) เม (ของฉัน)

⁷ ส. ข. 17/131

⁸ ส. ข. 17/229

⁹ ม. มุ. 12/506, ส. ข. 17/275

¹⁰ ม. อ. 1/152, 2/146, 303, 376, ส. อ. 2/264, 3/13,

อง. อ. 2/318, 455, วิสุทธิ. ฎีกา. 3/518-9

ถ้าเราพิจารณาเปรียบเทียบจากลำดับการละสังโยชน¹¹ แล้วจะเห็นได้ว่า กิเลส
ระดับทวิจิต คือสังกายนทวิจิต ความเป็นตัวคน เช่น เห็นชั้น 5 เป็นตัวคน (อัครตา)
พระโสดาบันก็สามารถละได้ แต่กิเลสระดับคันทา (ความอยาก) และมานะ
(ความถือตัวเอง เป็นนั่น เป็นนี่) พระอรหันต์เท่านั้นที่จะละได้ เพราะเป็นกิเลส
ระดับสูงกว่าทวิจิต และถ้าเราพิจารณาเปรียบเทียบระดับการนำมาใช้สอนของ
พระพุทธองค์¹² จะเห็นว่า ในตอนแรกพระพุทธองค์จะทรงพยายามให้ภิกษุเลิกความ
เห็นในเรื่องตัวคนในความคิดเชิงอภิปรายก่อน ต่อจากนั้นเมื่อภิกษุยอมรับว่าไม่มี
ตัวคนในเชิงอภิปรายแล้ว พระพุทธองค์ก็จะทรงสอนมิให้ยึดถือสิ่งที่มีใช้ตัวคนใน
เชิงอภิปรายนั้นมาครอบครอง เป็นเจ้าของหรือเป็นของตัวเองในความคิดเชิง
จริยศาสตร์ และการไม่ยึดถือครอบครองการ เป็นเจ้าของนี่เองที่เป็นวิธีการแห่ง
การพ้นทุกข์

จากการพิจารณาการใช้ภาษาและการ เปรียบเทียบความยึดถือกับระดับ
กิเลสและขั้นตอนการสอนในเรื่องความยึดถือแล้ว จะเห็นได้ว่าจริง ๆ แล้ว
พุทธปรัชญาของการปฏิเสธความยึดถือที่เกิดจากคันทา (ความอยากยึดถือกับ "ของฉัน")
และมานะ (ความให้ความสำคัญแก่ "ตัวฉัน") มากกว่าที่จะปฏิเสธความเห็นว่ามี
ตัวคนซึ่ง เกิดจากทวิจิต กล่าวคือในการปฏิเสธทฤษฎีอัตตานั้นพุทธปรัชญามิได้ปฏิเสธลอย ๆ
แต่ปฏิเสธโดยมีเป้าหมายเพื่อให้มนุษย์ละความยึดถือ เพราะบางครั้งมนุษย์ก็มีความ
เชื่อว่าไม่มีตัวคนในเชิงอภิปรายนั้นแต่มนุษย์ก็ยังยึดถือความไม่มีตัวคนนั้นอยู่ จึงจะ
เห็นได้จากลำดับการละกิเลสของอุชเชวนที่ปรากฏในไปฏฐปาหสูตร ซึ่งพอจะสรุป
ให้เห็นดังนี้

1. ระดับปฐมฌาน มีความรู้สึก (สัญญา, สติสมปฤติ) ในส่วนที่เป็น
วิตก วิจาร ปิที ที่เกิดจากความวิเวกจะเกิดขึ้น
2. ระดับทุติยฌาน ความรู้สึกส่วนที่เป็นวิตก วิจารจะดับไป แต่ความ
รู้สึกส่วนที่เป็นปิทีและสุขที่เกิดแก่สมาธิจะเกิดขึ้น

¹¹ ส. ม. 19/349, อ. ทสก. 24/13, อภิ. วิ. 35/976-7

¹² วินย. 4/20-24

* พระเชมกะทั้งที่ไม่เห็นสิ่งใดเป็นตัวคน แต่ยังไม่ยึดถืออยู่ก็ไม่สามารถเป็นพระ
อรหันต์ได้ กุ. ส. ข. 17/226-229

3. ระวังภัย ความรู้สึกส่วนที่เป็นปีติและสุขซึ่งเกิดจากสมาธินั้น จะดับไป ความรู้สึกที่เป็นการ เสวยสุขอันเกิดจากการวางเฉย (อุเบกขา) จะเกิดขึ้น
 4. ระวังภัย ความรู้สึกที่เป็นสุขอันเกิดจากการวางเฉยนั้น จะดับไป จะมีแต่ความรู้สึกที่ไม่สุขไม่ทุกข์
 5. ระวังภัย ความรู้สึกในส่วนที่เป็นไปในรูปจะดับไป มีแต่ความรู้สึกที่ว่างจากรูป
 6. ระวังภัย ความรู้สึกที่ว่างจากรูปจะดับไป แต่ ความรู้สึกในตัวของมันหรือในตัววิญญาณจะเกิดขึ้น
 7. ระวังภัย ความรู้สึกในตัวของมัน (ตัวของมัน) จะดับไป ความรู้สึกในความไม่มีอะไรเลยจะเกิดขึ้น
 8. ระวังภัย (เนวสัญญานาสัญญายตนญาณ) ความรู้สึก ในความไม่มีอะไรเลยจะดับไป และทั้งความรู้สึก (สัญญา) ใหม่ก็จะไม่เกิดขึ้น ใน ระวังภัย นี้จึง เป็นความดับความรู้สึก (สัญญา) โภคสนียุคตลอดระยะเวลาที่เป็นเช่นนั้น แต่พอออกจากณานี้ความรู้สึก (สัญญา สติสมปฤคิ) ก็ยังกลับคืนมาได้อีก ในระวัง ภัยนี้จึง เรียกว่ามีสัญญากไม่ไคเพราะไม่มีความรู้สึกอะไรเลย จะว่าไม่มีสัญญาก็ไม่ได้ เพราะยังจะกลับคืนสติสมปฤคิอยู่ จึง เรียกว่าตายก็ไม่ใช่ ไม่ตายก็ไม่เชิง
- เมื่อเราพิจารณาความยึดถือกับ เรื่องระวังภัยได้ปานของผู้ปฏิบัตินี้จะ เห็นได้ว่า ความยึดถือของมนุษย์นั้นแม้กระทั่งในความไม่มีอะไรนั้นมนุษย์ก็ยังมี ความรู้สึกยึดถืออยู่ ฉะนั้นการปฏิเสธทฤษฎีอิตตาของพุทธปรัชญานั้นมีเป้าหมาย เพื่อปฏิเสธ การยึดถือครอบครอง เป็นเจ้าของ กล่าวคือของการปฏิเสธ "ตัวฉัน" และ "ของฉัน" เพราะตัวฉันและของฉันนั้นยึดถือได้แม้กระทั่งในความไม่มีอะไรในระวังภัย จ्ञายตนญาณ ดังกล่าวมาแล้ว รวมความว่าตามมนุษย์ก็ยังมีความรู้สึกยึดถืออยู่ ความรู้สึก ยึดถือนั้นก็ยังมีทุกขเพราะทรงตัวอยู่ไม่ไค ยังต้องหวนกลับไปกลับมา และความทุกข เพราะความไม่คงที่นั้นก็ยิ่งกระทบมาถึงตัวมนุษย์ผู้ยึดถือ เมื่อวิเคราะห์มาถึงจุดนี้ เราควร เก็บข้อยุติ (เพื่อทำความเข้าใจนิพพานซึ่งจะศึกษาต่อไป) ไว้ก่อนว่าภาวะ ที่พ้นทุกข์หรือนิพพานนั้นจะต้อง เป็นภาวะที่เลยหรือพ้นจากการยึดถือว่า ตัวฉัน หรือ

ของฉันทน์ เพราะภวะนั้นยังคงทวนกลับไปกลับมา ระหว่างการ เกิดและการ คับอยู่

ภวจักรแห่งความยึดถือกับความทุกข์

ความยึดถือกับความทุกข์มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น กระบวนการแห่งความสัมพันธ์ระหว่างความยึดถือกับความทุกข์ เรียกว่าภวจักรหรือปฏิจสุมุขบาทสมุขยวาร คือการหมุนเวียนของสังสารวัฏ ที่กล่าวว่าหมุนเวียนนี้หมายความว่ามันเป็นเหตุปัจจัยกันและกันได้อย่างต่อเนื่อง

เราใคกล่าวมาแล้วว่าภวจักรกับสิ่งที่ดำเนินตามภวนั้นคนละอย่างกัน ในเรื่องภวจักรหรือปฏิจสุมุขบาทนี้ก็เช่นเดียวกัน ภวจักรปฏิจสุมุขบาทเป็นกฎธรรมชาติไม่ขึ้นกับมนุษย์หรือแม่กระทั่ง เอกภพ พุทธปรัชญาถือว่าภวจักรนี้ว่าธรรมธาตุ ธรรมนิยมธรรมฐิติ¹³

ก่อนอื่นควรทราบก่อนว่าปฏิจสุมุขบาทเป็นหลักที่สอดคล้องกับหลักทั่วไปของหลักอภิปัจจยคา หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นหลักที่นิรนัยออกมาจากหลักอภิปัจจยคา หรือ เป็นหลักที่นำหลักอภิปัจจยามาขยายหรือประยุกต์ใช้

หลักอภิปัจจยคาเป็นหลักที่อยู่ในฐานะกฎตรรกวิทยาบริสุทธิ์ เพราะเนื้อหาของกฎไม่ไคร่ระบุสิ่งใดในโลก ระบุเพียงขอความกลาง ๆ ว่า "เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี, เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด, เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี, เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ" รูปแบบการอ้างเหตุผลที่เป็นหลักกลาง ๆ เช่นนี้เราสามารถนำไปอธิบายหลักธรรมอื่น ๆ ได้ทุกเรื่อง เช่นหลักอริยสัจ 4 หลักปฏิจสุมุขบาท หลักไตรลักษณ์ เป็นต้น ฉะนั้นจึงถือว่าเป็นพื้นฐานของตรรกวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

หลักปฏิจสุมุขบาทสมุขยวาร คือหลักที่แสดงกระบวนการในของการเกิดทุกข์ มีข้อความดังนี้

เพราะอวิชชา เป็นปัจจัย	ย่อมมีสังขาร
เพราะสังขาร เป็นปัจจัย	ย่อมมีวิญญาน
เพราะวิญญาน เป็นปัจจัย	ย่อมมีนามรูป
เพราะนามรูป เป็นปัจจัย	ย่อมมีสฬายคณะ

เพราะสฬายคนะ เป็นปัจจัย	ยอมมีผัสสะ
เพราะผัสสะ เป็นปัจจัย	ยอมมีเวทนา
เพราะเวทนา เป็นปัจจัย	ยอมมีคันหา
เพราะคันหา เป็นปัจจัย	ยอมมีอุปาทาน
เพราะอุปาทาน เป็นปัจจัย	ยอมมีภพ
เพราะภพ เป็นปัจจัย	ยอมมีชาติ
เพราะชาติ เป็นปัจจัย	ยอมมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์

โทมนัส และอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้จึง เกิดมีได้¹⁴

เราจะไม่ลงไปพิจารณาในรายละเอียดของความหมายแต่ละคำในหัวข้อธรรมเหล่านี้ แต่เพียงมานี้ต้องการให้เห็นว่า ทุกข์ ถ้าอยู่ในวงจรมันก็คือ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เหตุที่ก่อให้เกิดความทุกข์ก็คือ อวิชชาจนถึงภพ แต่เหตุที่จัดว่าเป็นกิเลสหรือเป็นสาเหตุตัว เคนที่สุดก็คือ อวิชชา คันหา อุปาทาน (หรือจะกล่าวเพียงอย่างเดียวก็คือ อวิชชา เพราะคันหา หรืออุปาทานก็รวมอยู่ในคำว่าอวิชชานั้นเอง)

ความไม่รูตามความเป็นจริง เช่นไม่รู้ตามหลักไตรลักษณ์ที่เราได้วิเคราะห์มาแล้วทำให้มนุษย์คิดปรุงแต่งสิ่งต่าง ๆ ที่ตนเองประสบไปตามอำนาจความอยากของคน เมื่อใดสิ่งที่คุณปรุงแต่งขึ้นถูกใจก็ยึดติดขึ้นมา เป็นของตน ในที่สุดเมื่อสิ่งที่คุณปรุงแต่งนั้นไม่สนองความต้องการที่คุณมุ่งหวัง ความทุกข์จึงเกิดขึ้น

ผู้เขียนต้องการย้ำในประเด็นนี้ว่า ความทุกข์เป็นสังขตธรรม คือเป็นสิ่งที่เกิดจากการปรุงแต่ง เมื่อมัน เป็นสิ่งปรุงแต่งมันจึง เป็นสิ่งที่มีเหตุปัจจัย สิ่งภายในกระบวนการ เกิดทุกข์ทุกสิ่งก็มีเหตุปัจจัย ต่อจากนี้ไปเราจะไปพิจารณาว่า แล้วความดับทุกข์ซึ่ง เป็นอสังขตธรรมคือสิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่ง เมื่อมันไม่ถูกปรุงแต่งมัน จะ เป็นสิ่งที่มีเหตุปัจจัยหรือไม่

อนัตตากับความดับทุกข์

ต่อจากนี้ไปเราจะพิจารณาในลักษณะมุนกกลับจากที่ใดกล่าวมาแล้ว

¹⁴วินย. 4/1-3, ส. นิ. 16/1-3, 144

อนัตตาในที่นี้ก็คือไม่มีอัตตา ไม่มีตัวตนเราได้อธิบายมาแล้วว่ามี 2 ความหมายคือ ไม่มีตัวตนในแง่อภิปราย และไม่มีคามยึดถือว่า "ตัวฉัน" หรือ "ของฉัน" หรือ "ตัวตนของฉัน" ในแง่จริยศาสตร์ และพุทธปรัชญาถือว่าความหมายหลังคือ ไม่มีคามยึดถือว่า "ตัวฉัน ของฉัน ตัวตนของฉัน" สำคัญกว่าเพราะแม้จะมีความเห็นว่า ไม่มีตัวตนในแง่อภิปรายแต่ถ้ายึดถือความไม่มีตัวตน (นิรต๑¹⁵) หรือยังมีความรู้สึกยึดถือว่ามีอะไร ความรู้สึกนั้นนั้นก็ยังคง เกิดกับอยู่ ความทุกข์นั้นก็คง เกิดอยู่ เพราะการยึดถือ เป็นสาเหตุที่สำคัญที่เป็นตัวการ กิ่งความทุกข์นั้นมากกระทบตัวผู้ยึดถือ (ที่เขายึดถือชอบด้วยอีกทอดหนึ่ง) นั้น

อัตตาในความหมายว่า ไม่มีตัวตนในแง่อภิปรายที่เราได้วิเคราะห์มาแต่คนนั้น ส่วนใหญ่เราอธิบายเพื่อใช้เป็นเหตุผลสนับสนุนกระบวนการแห่งความสัมพันธ์ของสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง (สังขตธรรม) ว่ามันขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยไม่มีอัตตาหรือไหลอะไรอยู่เบื้องหลัง ขบวนการแห่งเหตุปัจจัยจึง เป็นไปโดยไม่มีอะไรที่เที่ยงมาขวางกั้นการเปลี่ยนแปลง นั่นคือหลักการอธิบายที่ผ่านมา

ที่นี่เราจะขมความหมายในลักษณะเดียวกันนั้นมาอธิบายความดับทุกข์ว่า ทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรม ไม่มีผู้เป็นทุกข์และไม่มีทั้งผู้ดับทุกข์ มีแต่การเกิดทุกข์ และการดับทุกข์ เพียงแต่ว่าการ เกิดทุกข์นั้นจะเกิดขึ้นได้เฉพาะกับสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง เพราะมัน เกิดกับสิ่งที่ถูกปรุงแต่งมันจึงไม่เที่ยง เพราะสิ่งปรุงแต่งมันไม่เที่ยง แต่การดับทุกข์จะเกิดขึ้นได้เฉพาะกับสิ่งที่ไม่ปรุงแต่งมันจึงเที่ยงถาวร ความเที่ยงถาวรของความดับทุกข์ไม่ได้เกิดเพราะมัน เป็นอัตตาแต่มันเกิด เพราะมันไม่มีสิ่งที่ปรุงแต่ง

ที่นี่เรามาดูการพิจารณากระบวนการดับทุกข์ ที่เรียกว่า ปฏิจสงมุขบาทนิโรธ-
วาร ซึ่งมีข้อความดังนี้

เพราะอวิชาสารอกดับไปไม่เหลือ	สังขารจึงดับ
เพราะสังขารดับ	วิญญานจึงดับ
เพราะวิญญานดับ	นามรูปจึงดับ

¹⁵ ช. ส. 25/410, 417, 421

เพราะนามรูปคัม	สหายนะจึงคัม
เพราะสหายนะคัม	ผัสสะจึงคัม
เพราะผัสสะคัม	เวทนาจึงคัม
เพราะเวทนาคัม	คันหาจึงคัม
เพราะคันหาคัม	อุปาทานจึงคัม
เพราะอุปาทานคัม	ภพจึงคัม
เพราะภพคัม	ชาติจึงคัม
เพราะชาติคัม	ชรา มรณะ ฯลฯ จึงคัม

ความคัมแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีไคควยประการนี้¹⁶

ข้อสัง เกตุในการคัมทุกข์นี้พุทธปรัชญาจะใช้คำว่า . . . นีโรธา . . .

นีโรธา ซึ่งแปลว่า คัมเพราะคัม หรือเพราะคัมจึงคัม เช่นขอความว่า

สังขารนีโรธา วิญญาณนีโรธา

แปลว่า

เพราะสังขารคัม วิญญาณจึงคัม

แต่ในกระบวนการ เกิดทุกข์จะขอความว่า

สังขารปรุงจยา วิญญาณ

อาจแปลไคหลายอย่างดังนี้

1. เพราะสังขาร เป็นปัจจัย วิญญาณจึง เกิด

2. เพราะสังขาร เป็นสาเหตุ วิญญาณจึง เกิด

3. วิญญาณเกิด เพราะการปรุงแต่งของสังขาร

ที่นี้เราลองปฏิเสธขอความทั้ง 3 นี้ เพื่อนำไปใช้อธิบายกระบวนการ

คัมทุกข์ ดังนี้

1. เพราะไม่มีสังขาร เป็นปัจจัย วิญญาณจึงคัม

2. เพราะไม่มีสังขาร เป็นสาเหตุ วิญญาณจึงคัม

3. วิญญาณคัม เพราะไม่มีการปรุงแต่งของสังขาร

¹⁶วินย. 4/1-3, ส. นี. 16/1-3, 61, 144

ข้อความทั้ง 3 ข้อนี้มีความหมายเท่ากับว่า เพราะสังขารกับ วิญญาณ จึงกับ คำว่าสังขารกับ ในที่นี้มีความหมายเท่ากับว่าสังขารไม่ไค้เป็นสา เหตุอีกต่อไป หรือสังขารไม่ไค้ปรุงแต่งให้วิญญาณเกิดอีกต่อไป รวมความว่าทั้งสังขาร และวิญญาณ ต่างก็ไม่ไค้เป็นสา เหตุและผลของกันและกันอีกต่อไป เพราะทุกสิ่งล้วนกับ ควบกันหมด

ที่จริงแล้ว เราไม่ควร เรียกว่ากระบวนการ กับทุกช้ควบเข้าไป เพราะการ กับทุกช้ไม่มีอะไร เป็นสา เหตุและผลกัน เพราะทุกช้กับก็เท่ากับสิ่งอื่นกับหมด แต่ที่เรียกว่ากระบวนการ กับทุกช้ นั้น เพียงแต่ว่าต้องการอธิบายให้รู้วาล่ากับการ เกิดทุกช้ทั้งหมด นั้นมันกับไปหมดไม่เหลือแม่แต่อย่าง เดียว

เมื่อวิเคราะห์มาถึงจุดนี้ เราพอจะมองเห็นว่า ในการกับทุกช้ นั้นไม่มี อะไร เป็น เหตุปัจจัยกัน เพราะทุกสิ่งจะกับได้ก็ต่อ เมื่อทุกสิ่งกับ โดยไม่มีอะไร เหลือ เป็น เหตุปัจจัยกัน ผลกัน เพราะถายังมีเหตุปัจจัยอยู่ก็แสดงว่ามีบางสิ่งกับ และมี บางสิ่งยัง เกิดหรือมีอยู่คงตัวอย่างที่เรายกวาลแล้ววาล ฝนไม่ตก ถนนไม่เปียก รถไม่- ลื่นนั้นมันไม่มีอะไร เป็นสา เหตุกัน และมัน เกิดขึ้นพร้อมกันด้วย

ความเป็นเหตุเป็นผลใช้ไค้เฉพาะกรณีการ เกิดทุกช้เท่านั้น และในทรรณะ ของพุทธปรัชญา ความเป็นเหตุเป็นผลนั้น ไม่หมายความว่า เมื่อมี ก.แล้ว ก็มี ข. เท่านั้น แต่ยังหมายความว่า ทุกครั้งที่มี ก.จะมี ข. และยังหมายความว่า ทุกครั้งที่มี ข.ก็จะมี ก.อีกด้วย ความเป็นเหตุเป็นผลของพุทธปรัชญาจึงมีความ หมายคลุมไปถึงความเป็นระ เบียบ ความสม่ำเสมอ ความสมภาคกัน (จริงก็จริงควบ กัน เท็จก็เท็จควบกัน) และความแน่นอน ตัวอย่างถาฝนตก ถนนก็จะเปียกนั้นใช้ ไม่ไค้กับการอธิบายค่าของพุทธปรัชญา เพราะถนนอาจจะ เปียกโดยไม่จำเป็นวาล ฝนจะตกหรือไม่ก็ไค้ แต่ความเป็นเหตุผลของพุทธปรัชญานั้นต้องการตัวอย่างในลักษณะ ที่ว่าถาถนนเปียกต้องมาจากสา เหตุฝนตกแน่นอนลงไปควบ กล่าวคือเมื่อมีอวิชา สังขารก็จะมี และเมื่อมีสังขารอย่างน้อยที่สุดต้องมีอวิชา

ความเป็นสา เหตุและผลใช้ไม่ไค้กับกรณีการกับทุกช้ กล่าววาล อวิชากับ สังขารจึงกับ, สังขารกับ วิญญาณจึงกับ นั้นมีความหมายเท่ากับ อวิชากับ สังขาร กับ วิญญาณกับ ซึ่งหมายความว่าทุกอย่างกับ แต่การ เรียงลาคับนั้นต้องการอธิบาย

ลำดับการ เกิดทุกซ์ แต่ในการ คับทุกซ์นั้นแม้ว่าในพุทธปรัชญาจะ เรียงลำดับการ คับ แต่ก็มีใ้ค้หมายควาว่าการ คับสิ่งทีค้ำ เ็นไปตามกฎคืออวิชา สังขาร เป็นค้ำนัน จะ เป็นปัจจัยของกันและกัน เพราะทุกสิ่งล้วนค้ำ ไปค้ำ ยกันทั้งหมด

ทีนี้้อาจจะ เกิดข้อสงสัยว่า แล้วการ คับทุกซ์นั้น เป็นอสังขตธรรม คือ เป็นสิ่งทีไม่ถูกปรุงแต่งในลักษณะใด เราก้ต้องกลับไปพิจารณาควาการ ะบวนการ เกิดทุกซ์ เป็นสังขตธรรม คือ เป็นสิ่งทีถูกปรุงแต่งในลักษณะใด คำตอบนี้มีปรากฏใน ปัจจัยสูตร มีข้อความว่า

ภิกขุทั้งหลาย กัธรรมทีอาศัยการ เกิดขึ้น เป็นไฉน ภิกขุทั้งหลายชราและมรณะ เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยประชุมแต่ง อาศัยกันเกิด มีความสิ้นไป เสื่อม ไป คลายไป ค้ำ ไปเป็นธรรมคา ชาติ. . .ภพ. . .อุปาทาน. . . คัณหา. . .เวทนา. . .ผัสสะ. . .สพายคณะ. . .นามรูป. . . วิญญาณ. . .สังขาร. . .อวิชา เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยประชุมแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ค้ำ ไปเป็นธรรมคา ภิกขุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า ธรรมอาศัยกันเกิดขึ้น¹⁷

จะเห็นค้ำว่า ในกระบวนการ เกิดทุกซ์นั้น ทุกสิ่งทีค้ำ เ็นไปนั้น เป็น สังขตธรรม เพราะ เป็นสิ่งทีอาศัยกันและกัน เป็นปัจจัยในการ ปรุงแต่งกันขึ้น มันจึง เป็น ของไม่เที่ยง มีความสิ้นไป เสื่อมไป และค้ำ ไปเป็นธรรมคา เพราะมันไม่ค้ำ มีอยู่ โดยค้ำ มันเอง แต่ความค้ำทุกซ์นั้นมันไม่ค้ำ อาศัยกันค้ำ แต่ทุกสิ่งทีค้ำ เ็นไปตาม ะบวนการ เกิดทุกซ์ค้ำ กล่าวแล้วนั้นมันค้ำ หก ไม่มีอะไรทีเป็นสังขตธรรมหลง เหลือ อยู่เลย เมื่อไม่มีอะไรทีปรุงแต่งกันขึ้นก็ไม่มีอะไรทีจะค้ำ ไม่เที่ยงหรือ เสื่อมสิ้นไป ความค้ำทุกซ์มันจึง เป็นอสังขตธรรม เพราะความค้ำทุกซ์ (หรือทุกสิ่งทุกอย่างค้ำ) นั้น เพราะความค้ำทุกซ์นั้นไม่มีอะไร เกิดขึ้น มีแต่สิ่งทีถูกปรุงแต่งค้ำ ไปหก ซึ่งก็รวมทั้ง ความทุกซ์ค้ำ ทีค้ำ ไป เราอาจกล่าวค้ำว่า ความค้ำทุกซ์ก็คือความค้ำสิ่งทีถูกปรุงแต่ง ซึ่งก็เท่ากับค้ำ ความเกิด ความเสื่อม และความแปรปรวนค้ำ เพราะความเกิด ความเสื่อมและความแปร ปรวนนั้นลักษณะของสิ่งทีถูกปรุงแต่ง

ตัวการที่ทำให้เกิดทุกข์

ในหลักอริยสัจ 4 ไต่ถว้ถึงตัวการที่ทำให้เกิดการบัญญัติโลกและทำให้เกิดทุกข์นั้น คือ คัมภีรหมายถึงความอยากที่เจือปนด้วยกิเลสที่เป็นพื้นฐานของความชั่ว (อกุศลมูล) 3 อย่าง คือความโลภ ความโกรธ และความหลง ถ้าเราตรวจสอบดูในพุทธปรัชญาจะพบว่าตัวการที่ทำให้บัญญัติโลกเป็นของ ซึ่งมีการใช้ค่าหลาย ๆ ค่าที่ต่างกัน เช่น ฉันทราคะ¹⁸ อาสวะ¹⁹ คัมภีร²⁰ แต่โดยความหมายแล้วก็เป็นกิเลสอันเป็นพื้นฐานของความชั่ว (อกุศลมูล) ทั้ง 3 นี้ แล้วแต่ว่าในข้อความของ เรืองนั้นพุทธปรัชญาต้องการ เน้นให้เห็นกิเลสตัวไหนให้เด่นง่ายและชัดเจนเท่านั้น อย่างเช่น ในอริยสัจ 4 พุทธปรัชญาเน้นตัวการคือ คัมภีร คัมภีรในที่นี้ก็หมายถึงเอาความอยากที่มีพื้นฐานมาจากความโลภ ความโกรธ ความหลง เหตุที่พุทธปรัชญาเน้นตัวการคือ คัมภีรในหลักอริยสัจ 4 นี้ก็คงเป็นเพราะว่าหลักอริยสัจ 4 เป็นหลักที่นำเสนอในลักษณะประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพราะในชีวิตประจำวันของคนเรานั้นเมื่อได้ประสบสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วถ้ายังไม่มีสิ่งที่ได้พบเป็นก็อยากได้สิ่งนั้น (กามคัมภีร) เมื่อได้มาแล้วก็หวงแหนอยากให้อยู่กับคนนาน ๆ (ภวคัมภีร) แต่เมื่อกาลเวลาเนิ่นนานไปสิ่งนั้นเกิดชำรุดทรุดโทรมหรือมีสิ่งใหม่ น่ารักน่าชอบกว่าก็อยากจะให้สิ่งที่มีอยู่เดิมนั้นไปจากตัวเอง สรรูปให้เข้าใจง่าย ๆ ว่า กามคัมภีร คืออยากได้มา ภวคัมภีร คืออยากให้อยู่ และวิภวคัมภีร คืออยากให้ไป ยกตัวอย่าง นาย ก. เป็นนักศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรียนมาเกือบครบห้าปี ก็พบนักศึกษาสาวมาตลอดแต่รู้สึกเฉย ๆ ไม่ได้ชอบพอกับใคร จนแล้วจนรอดก่อนที่จะหมดสภาพการ เป็นนักศึกษา นาย ก. เกิดไปพบนักศึกษาสาวคนหนึ่ง ชื่อนางสาว ข. นาย ก. จึงเกิดความใฝ่ฝันอยากได้มาเป็นภรรยา ด้วยความพยายามนาย ก. ก็ไต่หญิงคนนั้นมาเป็นภรรยา จากนั้น นาย ก. ก็อยู่กักบ้านไม่ยอมพราวตัวไปจากภรรยาสาวและก็ไม่อยากใหภรรยาสาวไปที่ไหน คอมาภรรยา

¹⁸ ส. ข. 17/309

¹⁹ ส. ข. 17/96

²⁰ วินย. 4/14, ส. ม. 19/1665, อง. ฅก. 22/377,

ของนาย ก. ก็แก้ไขหน้าก็เหี่ยวขึ้น นาย ก. ก็เริ่มอยู่ไม่ติดบ้านและ เมื่อกลับมาบ้านก็ไม่อยากเห็นหน้าแก่ ๆ ของภรรยาในที่สุดจึงโกเลิกรากันไป จากนั้น นาย ก. ก็รู้สึกเฉย ๆ ไม่สนใจใคร่กับผู้หญิงคนใดเลย

จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่า หลังจากที่นาย ก. จะหมดสภาพการเป็นนักศึกษาและโคพบรักนั้น ชีวิตของเขาผูกพันกับคนรักของเขาทั้งในแง่บวกและแง่ลบมาตลอดจนเลิกรักกันไป ชีวิตของนาย ก. ในช่วงชีวิตระยะยาวนี้ จะเห็นได้ชัดว่าช่วงแรกนาย ก. มีกามตัณหาเด่นที่สุด ต่อมาก็มีภวตัณหา และในที่สุดก็คือวิภวตัณหาที่จริงในชีวิตประจำวัน ตัณหาทั้ง 3 ก็ลัดเล็ดเปลี่ยนกันเกิดขึ้นแทนกัน แต่คนเราอาจจะมองไม่เห็นไม่ชัด

จะเห็นได้ว่ากิเลสที่กำหนดโคชักในในชีวิตประจำวันก็คือตัณหา ความอยาก (ส่วนนอกสุดสุด คือความโลภ ความโกรธ ความหลง ซึ่งเป็นพื้นฐานของกิเลสตัวอื่นทั้งหมดนั้น พุทธปรัชญามักใช้ในการชี้ที่ใช่เป็นหลักการหรือใช้ เป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำดีหรือชั่ว) ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์มีแรงจูงใจที่เกิดจากความโลภ คือความรู้สึกว่าทุกสิ่ง เป็นของฉัน ความโกรธ คือความรู้สึกว่า "ตัวฉัน" ถูกขัดแย้ง ความหลง คือความรู้สึกว่ามีตัวฉัน สรุปในสั้นที่สุดได้ว่า ตัวการที่ทำให้มนุษย์บัญญัติโลกก็คือ ความรู้สึกว่ามีตัวฉัน

วิถีทางดับทุกข์

หลักการที่ว่าความทุกข์คืออะไร ตัวการที่ทำให้เกิดทุกข์คืออะไรและความดับทุกข์คืออะไร เป็นหลักการที่กล่าวถึงกระบวนการของธรรมชาติ, ซึ่ง เป็นความจริงที่เกี่ยวกับกฎธรรมชาติ มนุษย์อยู่ในฐานะเพียงผู้ศึกษาวิเคราะห์ ทำความเข้าใจตามกฎธรรมชาตินั้นเท่านั้น แดกริชข้อที่ 4 อันเป็นวิถีทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายเป็นระบบจริยธรรมที่แสดงหลักแห่งความประพฤติซึ่ง เป็นหลักการที่มนุษย์จะต้อง เข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยการลงมือปฏิบัติสิ่งที่เราโคทราบมาแล้วว่า พุทธปรัชญานั้นมีจุดเด่นอยู่ตรงที่ไม่สนับสนุนการ เข้าถึงสัตว์ธรรมด้วยวิธีครุ่นคิด และถกเถียงหาเหตุผล เพราะ จุดหมายของพุทธปรัชญานั้นมิใช่มีแค่ความรู้ว่า ความทุกข์คืออะไร ความทุกข์มีสาเหตุมาจากอะไร หรือความดับทุกข์คืออะไร

ในขณะที่ตัวเองซึ่งอ้างว่าเป็นผู้นั้น ยังกินหรือนอกจับเหวี่ยงไปตามอำนาจ ความอยากอยู่ ความมุ่งหมายในการเสนอหลักธรรมในพุทธปรัชญานั้น นอกจากให้ความมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกคองแล้ว ยังมุ่งหมายให้นำหลักธรรมนั้นมาใช้ให้สอดคล้องกับกวีรค่าเนนชีวิต ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตจริงได้ มรรคหรือวิธีการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์นี้ เป็นเพียงแนวทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ กล่าวคือ เป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์ อุปมาเหมือนสนามหลวงไม่ใคร่เป็นผลมาจากเส้นทาง ที่ไปถึงสนามหลวง แม้จะมีเส้นทางหรือไม่มี จะมีคนเดินทางหรือไม่มี สนามหลวง ก็ยังคงมีอยู่ ถ้าสนามหลวงคือความดับทุกข์ (นิพพาน) มรรคก็คือเส้นทางที่มุ่ง ไปสู่สนามหลวง

วิธีทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ ในหลักอริยสัจ 4 ได้กำหนดเอา อริยมรรคมีองค์ 8²¹ คือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความ คำวิชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ ได้แก่ วาจาสุจริต 4) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบได้แก่กายสุจริต 3) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เวณมิจฉาชีพ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบได้แก่ปธานหรือสัมมัปปธาน 4) สัมมาสมาธิระลึกชอบ ได้แก่สติปัฏฐาน 4) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ฌาน 4)

ก่อนอื่นพึงเข้าใจก่อนว่าข้อปฏิบัติอันเป็นจริยธรรมในพุทธปรัชญามี ปรากฏอยู่มากมายอาจทำให้สับสนว่า จริยธรรมอื่นนอกจากอริยมรรคนี้ คงไม่ใช่ วิธีทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายคือความดับทุกข์ ความจริงแล้วจริยธรรมในพุทธปรัชญา ทั้งหมดถ้าเข้าใจถูกคองแล้วจะรู้ได้ว่า จริยธรรมทั้งหมดมีจุดหมายเดียวกัน แต่ต่างกันเฉพาะระดับของจุดหมายที่หลักจริยธรรมนั้น ๆ คองการ เนนให้สอดคล้องกับการปฏิบัติธรรมในระดับนั้น ๆ เช่นศีล คือวิธีการฝึกความประพฤติที่ถูกคอง ทางกาย วาจา เป็นจริยธรรมที่คองการให้ปฏิบัติค่างคนในทางสังคัมโคคี่ สามารถควบคุมการแสดงออกกานภายนอกของค่น คือทางกาย และวาจา หรือ วิสุทธิ 7²² คือวิธีการจะชำระค่นให้บริสุทธิ์จนบรรลุนิพพาน ก็เป็นจริยธรรม

²¹ ส. ช. 10/299, ม. ม. 12/149, ม. อ. 14/704

²² ม. ม. 12/298

ที่ต้อง การแสดงแนวการปฏิบัติชนิดที่มุ่งตรงต่อจุดหมาย คือนิพพาน เป็นต้น อริยมรรคมีองค์ 8 นี้ก็เป็นระบบจริยธรรมหนึ่งที่พระพุทธองค์บัญญัติไว้เป็นสายกลาง ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งแปลว่าวิถีทางสายกลาง เป็นระบบจริยธรรมที่เน้น รูปแบบการดำเนินชีวิตที่ถึงงาม (ในลักษณะคล้าย ๆ กันนี้คือระบบไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งก็จักรงออกมาจากมรรคเน้นในลักษณะการศึกษา ²³)

ในวิถีทางที่จะนำไปสู่จุดหมายคือความดับทุกข์นั้น สัมมาทิฐิเป็นองค์ ประกอบแรก เพราะในทางปฏิบัตินั้น ความเห็นชอบหรือความรู้อย่างเข้าใจถูกต้อง ทำให้เข้าใจปัญหาและมองโลกและชีวิตตามความเป็นจริง พอที่จะเป็นแนวทางในการปฏิบัติข้อต่อไป สัมมาทิฐิในความหมายที่น่าสนใจที่สุดและนำไปสู่ความเข้าใจ โลกและชีวิตมากที่สุดก็คือ สัมมาทิฐิในความหมายว่า "ความเห็นที่ไม่มีตัวตน (อัตตา) เห็นแต่เพียงว่าทุกข์เท่านั้นที่เกิดดับถึงพระพุทธพจน์ในกัจจานโคจรสูตรว่า

. . . ส่วนอริยสาวก ย่อมไม่เข้าไปหา ไม่ยึดไม่ติดอยู่กับความยึดถือ ในอุบาย (systems) ความปกติใจ อภินิเวส (dogmas) และ อนุสัยว่า "อัตตาของเรา" ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่า "ทุกข์นั้นแหละ เมื่อเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับย่อมดับ" อริยสาวกย่อมมีญาณในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องอาศัยผู้อื่นเลย เพียงเท่านั้นแลชื่อว่าสัมมาทิฐิ. . . ²⁴

เราจะวิเคราะห์วิถีทาง (มรรค) อันจะนำไปสู่จุดหมายคือ ความดับทุกข์เฉพาะในหัวข้อว่าสัมมาทิฐินี้เท่านั้น เพราะเพียงหัวข้อนี้ก็พอที่จะทำให้มองเห็นแล้วว่าความรู้อย่างเข้าใจที่จำเป็นเบื้องต้นที่จะทำให้เดินทางไปสู่เป้าหมายได้ถูกต้องก็คือความเข้าใจว่าไม่มีอัตตา เพราะตราบิโศที่ยังมีมโนทัศน์แห่งอัตตาอยู่ในความติดอยู่ การปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิตที่ตัวเองคิดว่าคืออย่างอื่นก็ยังไม่ตรงเป้าหมาย เป็นการเดินทางที่อ้อมหรืออาจจะไม่พบเป้าหมายเสียเลย

²³ ดู พระราชวรมุนี, พุทธธรรม, หน้า 914

²⁴ ส.นิ. 16/43

นอกจากมรรคแล้ว พุทธปรัชญายัง เสนอวิธีที่ย้อนกับขั้นตอนการเกิดทุกข์ กล่าวคือขั้นตอนการเกิดทุกข์นั้นมีตัวการที่สำคัญคือตัณหาอุปาทานหรือตัณหาความยึดถือด้วยอำนาจกิเลส การจะปลดปล่อยทุกข์ได้ก็ต้องย้อนขั้นตอนในมุมกลับคือการละทิ้งความยึดถืออันเสีย การเสนอวิธีการปลดปล่อยทุกข์เช่นนี้เป็นการนิรนัยหลักอภิปัจจยตามาประยุกต์ใช้ กล่าวคือเมื่อรู้ว่าสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิดก็สามารถย้อนกฎนี้ว่า เพราะสิ่งนี้กับ สิ่งนี้จึงกับ, เมื่อประยุกต์มาใช้กับหลักอริยสัจ 4 ก็ใ้กฎว่า เพราะอุปาทานเกิดทุกข์จึงเกิด เพราะอุปาทานกับ ทุกข์จึงกับ ฉะนั้นวิธีการกับทุกขวิธีหนึ่งก็คือการรับรู้โลกตามที่มันเป็น (ซึ่งพุทธปรัชญามักจะใช้คำว่า มุตฺตํ ซึ่งแปลว่า "สัจว่า" อันเป็นคำบังถึงอาการรับรู้ที่เป็นเพียงกิริยาโดยไม่ให้ความหมายแก่มัน) ทั้งพระพุทธรูปที่ทรงประทานให้แก่พาทิยะทวารุจิริยะผู้ซึ่งต้องการคำสอนที่ใช้ประโยชน์ได้เฉพาะว่า

คุกรพาทิยะ เธอจงศึกษาอย่างนี้ว่า ในการเห็นก็สักแต่ว่าเห็น ในการได้ยินก็สักแต่ว่าได้ยิน. . . คุกรพาทิยะ นี้เป็นกรรมวิธีที่เธอต้องศึกษาเมื่อใดในการเห็นก็สักแต่ว่าเห็น ในการได้ยินก็สักแต่ว่าได้ยิน. . . เมื่อนั้นเธอก็จะไม่มี เมื่อใดเธอไม่มี เมื่อนั้นเธอก็จะไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีในโลกหน้า ย่อมไม่มีในโลกทั้งสองนี้แลเป็นที่สุกแห่งทุกข์²⁵

จากพระพุทธรูปนี้เราจะเห็นได้ว่า วิธีการสลัดกันตัวอัตตามิให้บุกเข้ามาในชีวิตประจำวัน คือ การระมัดระวัง (สังวร) เมื่อเราไปสัมผัส (ประสพ) กับโลกภายนอก เมื่อทำได้ในลักษณะเช่นนี้ โลกก็จะ เป็นไปตามกระบวนการของมัน สิ่งที่มีอยู่คือ อาการหรือกระบวนการที่สิ่งทั้งหลายเป็นไป แม้แต่องค์ประกอบของชีวิต (ชั้น 5) ของมนุษย์ก็มีแต่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การถูกตองสัมผัส และการนึกคิด ไม่มีผู้เห็น ผู้ได้ยิน ฯลฯ ผู้คิด ขอความว่าคนนั้นคนนี้กำลังเห็น กำลังคิด เป็นต้น เป็นเพียงโครงสร้างทางภาษา คำว่า "คนนั้นคนนี้" เป็นเพียงสมมติสัจจะหรือเป็นเพียงสื่อทางภาษา แต่ก็ เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้

คนเราเคยชินกับภาษาแล้ว เกิดความคิดขึ้นมาในลักษณะว่ามีผู้คิด ผู้เห็น ประเด็นนี้
 มีคนที่มีความเข้าใจผิดว่า มีตัวผู้คิดอยู่ต่างหากจากความคิด เช่นมีคำยืนยันว่า
 "ฉันคิด เพราะฉะนั้น "ฉัน" จึงมีอยู่" คำกล่าวในลักษณะเช่นนี้ก็มักมีคนยกขึ้น
 ทูลถามพระพุทธองค์เช่นกัน เช่นคำถามว่าใครหนอย่อมรับรู้ (มีสละ)? เป็นต้น²⁶
 คำถามเช่นนี้พุทธปรัชญาถือว่า เป็นการตั้งคำถามที่ผิด เป็นการตั้งคำถามที่มีความ
 เชื่อเรื่องตัวตนแฝงอยู่ก่อนแล้ว พุทธปรัชญาถือว่าทุกสิ่งมีในรูปกระบวนการหรือ
 มีอยู่ในความสัมพันธ์ไม่มีตัวตนที่เป็นสาระหรือเป็นแก่น

สรุปความในบทนี้ว่า ความทุกข์ทางใจ (ทุกข์อริยสัจ) นั้นเป็นความ
 ทุกข์ที่มนุษย์สามารถดับได้ เพราะความทุกข์ชนิดนี้เกิดขึ้นเพราะมนุษย์ในลักษณะ
 ที่ว่ามนุษย์เมื่อไปสัมผัสกับโลกด้วยไม่รู้เท่าทันตามสภาวะของสิ่งที่สัมผัส สัมผัส
 ก็จะมีปัญญคติโลกนั้นไปตามอำนาจกิเลสของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือการบัญญัติ
 โลกโดยการยึดถือครอบครองเป็นเจ้าของ เมื่อเกิดการยึดถือ ตัวตนก็เกิดขึ้น
 ตัวตนก็ตามมาติด ๆ ผลก็คือความทุกข์ แต่ในทางตรงกันข้ามถ้ามนุษย์ไปสัมผัสกับ
 โลกอย่างถูกต้อง สัมผัสโดยไม่มีความยึดถือ ตัวตนก็ไม่มีความทุกข์ถึงจุดจบ
 จะเห็นได้ว่าอัตตา (ตัวตน) และตัวตนมีความสัมพันธ์กับทุกข์อย่างแนบแน่น และ
 ภาวะที่ไม่มีตัวตนก็คือ ภาวะที่ไม่มีอะไรที่จะครองทุกข์

* โลกในที่นี้หมายถึงเอาเฉพาะสิ่งที่มนุษย์สามารถสัมผัสได้ทางอายตนะทั้ง 6
 เพราะโลกที่มนุษย์รับรู้ได้เท่านั้นจึงจะมีผลต่อความทุกข์ของมนุษย์ แต่ก็มีใ้หมาย
 ความว่า สิ่งอื่นนอกเหนือจากการรับรู้ไม่มีอยู่ โลกในความหมายนี้มาใน
 สมิตติสูตร ดังพุทธพจน์ว่า

คฺกุรสมิตฺติ มิตฺตา มึรูป มึจักขุวิญญฺณาณ มึสิ่งที่จะพึงรู้แจ้งได้คฺวญจักขุวิญญฺณาณ
 ณ ที่ใด, โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น, มึหู. . . มึจมูก. . .
 มึลิ้น. . . มึกาย. . . มึใจ. . . โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น
 (ส.ช. 18/75-76)

²⁶ ส. น. 16/33-36